

Między teorią prawa a ideologią. Wprowadzenie

Z wielką przyjemnością przekazujemy do rąk Czytelników czasopisma „Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej” numer poświęcony Profesorowi Józefowi Nowackiemu (21.07.1923–14.08.2005 r.). Tom został opublikowany z okazji setnej rocznicy urodzin Uczonego oraz dwudziestej rocznicy wydania zbioru pt. „Studia z teorii prawa”¹ zawierającego najważniejsze artykuły jego autorstwa.

Prezentowany tom nosi tytuł „Między teorią prawa a ideologią”. Zamierzeniem jego pomysłodawców nie było to, aby stał się on księgą pamiątkową, czy też miał charakter wspominkowy. Taka postawa badawcza nigdy nie była bliska J. Nowackiemu. Zaprezentowane przez autorów opracowania oddają natomiast postawę metodologiczną Profesora, który w toku swoich badań przyjmował fundamentalne założenie o przeciwstawieniu wypowiedzi deskryptywnych ocenom i dyrektywom. Uznawał on, że w ramach aspirujących do miana naukowości badań o charakterze teoretycznoprawnym nie ma miejsca na formułowanie wypowiedzi ideologicznych zawierających sądy o charakterze wartościującym bądź dyrektywalnym. Będąc wiernym temu założeniu, J. Nowacki dekonstruował różne mity uznawane w prawoznawstwie za pewniki, które traktował jako „pomieszanie” problematyki poznania prawa obowiązującego i praktyki jego stosowania z problematyką jego oceny dokonywanej za pomocą wypowiedzi niemających charakteru poznawczego. Tym samym wydaje się, że Uczony może uchodzić za pioniera krytycznych studiów nad prawem, które rozwinęły się w polskiej teorii i filozofii prawa w XXI w. Z uwagi na to dzieła, które Profesor po sobie pozostawił, także po latach mogą być inspiracją dla dociekań teoretycznoprawnych. Prezentowane artykuły odnoszą się do rozmaitych zagadnień stanowiących przedmiot jego zainteresowań, co w pełni potwierdza powyższą konstatację.

Niniejszy tom otwiera przedruk artykułu J. Nowackiego pt. „O normatywnych (abstrakcyjno-generalnych) i sytuacjonistycznych rozumieniach zasad współżycia społecznego”². Artykuł został pierwotnie opublikowany w 1980 r. w czasopiśmie „Z Problematyki Prawa Pracy i Polityki Socjalnej”, wydawanym przez Uniwersytet Śląski w Katowicach. Zarówno miejsce, jak i czas wydania tego opracowania niewątpliwie wpłynęły na to, że nie jest ono szerzej znane w środowisku teoretycznoprawnym. Pragniemy zwrócić Państwa uwagę, że niniejszy artykuł zawiera kapitalne ustalenia w przedmiocie tego, że odmienność rozumienia zasad współżycia społecznego jest z reguły następstwem nieuświadomianego uznania i akceptowania odmiennych zasad moralności, co stanowi określony akces moralny. Jak pisał Autor:

¹ J. Nowacki, *Studia z teorii prawa*, Kraków 2003.

² J. Nowacki, *O normatywnych (abstrakcyjno-generalnych) i sytuacjonistycznych rozumieniach zasad współżycia społecznego*, „Z Problematyki Prawa Pracy i Polityki Socjalnej” 1980/3, s. 7–23 (przedruk w niniejszym numerze „AFPiFS”, s. 9–21).

Ze względu na wszystko tu przesądający element akcesu moralnego spory między adherentami normatywnego i sytuacjonistycznego rozumienia owych zasad w ogóle nie są sporami rzeczowymi. Są to spory empirycznie nierozstrzygalne. Dziwić nawet musi, że problem jest traktowany tak, jak gdyby chodziło na przykład o rzeczowy spór „o obroty ciał niebieskich”³.

Z uwagi na to, że problematyka klauzul generalnych, a w szczególności charakterystyki zasad współżycia społecznego jest także obecnie szeroko dyskutowana zarówno w pracach z zakresu teorii prawa, jak i dogmatyki, ponowne opublikowanie tego opracowania może – w mojej ocenie – stanowić kanwę dla bieżących poszukiwań naukowych.

Część poświęconą dorobkowi Profesora Józefa Nowackiego rozpoczyna opracowanie Tomasza Pietrzykowskiego pt. „Ideal naukowości prawnoznawstwa. Józef Nowacki przeciw ideologizacji twierdzeń prawniczych”. Artykuł stanowi refleksję ogólną nad metodologią akceptowaną przez Uczonego. Autor odwołuje się do poczynionych przezeń ustaleń w przedmiocie luk w prawie⁴, rozróżnienia przepisu prawa i normy prawnej⁵ czy postulatów wiązanych z pojęciem rządów prawa⁶, co pozwala mu na sformułowanie wniosku końcowego, że niezaprzeczalną zaletą (choć mogącą być uznawaną także za wadę) badań J. Nowackiego jest oddzielenie szczelnym murem prawnoznawstwa pojmowanego w kategoriach naukowości, tak jak była ona przezeń pojmowana, od zalewu naiwnego moralizatorstwa, ideologicznej agitacji czy osobistego *virtue-signalling* drapowanego w szaty tez naukowych. Tego rodzaju zagrożenia dla wartości poznawczej prawnoznawstwa oraz prestiżu i autorytetu naukowego jego przedstawicieli – jak pisze T. Pietrzykowski – bynajmniej nie ustały.

Kolejnym tekstem jest artykuł Zygmunta Tobora pt. „Legalność jako zgodność z intencją prawodawcy. Rozumienie legalności w pracach Józefa Nowackiego”. Autor poddał analizie poglądy Badacza dotyczące mocniejszych i słabszych rozumień legalności⁷. W toku prowadzonych badań zostaje zadane pytanie, czy ujmowanie legalności jako zgodności z intencją prawodawcy może być wyznacznikiem kwalifikowania określonych zachowań jako legalnych bądź nielegalnych. Zdaniem autora artykułu sięgnięcie do intencji prawodawcy pozwala na wyeliminowanie problemów związanych z mocniejszym i słabszym rozumieniem legalności – tak jak były one rozumiane przez J. Nowackiego – oraz granicą pomiędzy tymi dwiema charakterystykami.

Opracowanie Kamila Zeidlera odnosi się do problematyki wartościowania w nauce prawa w świetle ustaleń poczynionych przez Józefa Nowackiego⁸. Podejmuje on rozważania, których celem jest udzielenie odpowiedzi na pytanie, jakie inspiracje estetyka prawa może czerpać z dociekań aksjologicznych Uczonego. Opracowanie odsłania uniwersalność poglądów J. Nowackiego mówiących o tym, że normy prawne oraz system prawa jako całość mogą podlegać różnym ocenom moralnym (dodatnim i ujemnym). Zdaniem K. Zeidlera przesłankę ocen dokonywanych w tej materii mogą stanowić również wartości związane z estetyką prawa.

Agnieszka Bielska-Brodziak oraz Marek Suska w artykule pt. „Pewność prawa a zasada *interpretatio retro non agit*” przedstawiają argumenty na rzecz tezy, że ogłoszone

³ J. Nowacki, *O normatywnych...*, s. 21.

⁴ J. Nowacki, *Luki w prawie. Ideologia*, w: J. Nowacki, *Studia...*, s. 345–371.

⁵ J. Nowacki, *Przepis prawny a norma prawna*, Katowice 1988.

⁶ J. Nowacki, *Rządy prawa. Dwa problemy*, Katowice 1995.

⁷ J. Nowacki, *O rozumieniach legalności*, w: J. Nowacki, *Studia...*, s. 107–119.

⁸ J. Nowacki, *Wartościowanie w nauce prawa*, w: S. Ehrlich, J. Kowalski i in. (red.), *Teoria państwa i prawa. Wybór tekstów*, Warszawa 1974, s. 55–60.

przez J. Nowackiego w 1964 r. analizy odnoszące się do problematyki pewności prawa – niezależnie od późniejszego rozwoju refleksji nad tą wartością – zachowują pełną aktualność⁹. W opracowaniu zostało postawione pytanie o to, jakie znaczenie pełni wartość pewności prawa w dyskursie interpretacyjnym. W konkluzji wprost wskazano, że traktowanie pewności prawa jako wartości w życiu prawnym prowadzi ostatecznie do konieczności przyjrzenia się oczekiwaniom, jakie adresaci prawa budują w oparciu na względnie jednolitych liniach orzeczniczych wyrażających dominującą w praktyce wykładnię.

Dwa ostatnie artykuły niniejszego tomu można wyodrębnić jako swoisty dwugłos na temat sytuacjonistycznego i normatywnego ujęcia klauzul generalnych. Opracowania Leszka Leszczyńskiego oraz Sławomira Tkacza poddają badaniom zaprezentowaną w przedrukowywanym w tym tomie artykule Profesora sytuacjonistyczną i normatywną koncepcję klauzul generalnych. Autorzy, analizując poglądy J. Nowackiego dotyczące klauzul generalnych i ich różnych ujęć, zajmują się kwestiami pojęciowymi, porównują cechy koncepcji normatywnej i sytuacjonistycznej, ale także podejmują problem istoty płynącego z ujęcia sytuacjonistycznego nakazu oceniania w konfrontacji z kwestią zanegowanego przez Uczonego odsyłającego charakterem samej konstrukcji. W części wnioskowej zostały przez nich przedstawione uwagi zawierające próbę „załagodzenia sporu” między wskazanymi wyżej dychotomiami. Leszek Leszczyński przedstawia propozycję charakterystyki klauzuli generalnej jako klauzuli odsyłającej do ukierunkowanych zbiorów norm czy wartości, które stanowią podstawę przyszłych ocen. Jak pisze, w tym punkcie koncepcje sytuacjonistyczna i normatywna się spotykają, jeśli mowa o ocenie wyprowadzanej z klauzuli przez podmiot stosujący prawo. Jego zdaniem koncepcja klauzuli jako konstrukcji odsyłającej nie odrzuca indywidualizmu oceniania, ale wiąże dokonaną ocenę z jakimś (intuicyjnym i związanym z doświadczeniem) oparciem się na odczytaniu wartości i norm funkcjonujących w ramach określonych i ukierunkowanych ogólnie zbiorów. Sławomir Tkacz formułuje natomiast wniosek ogólny, że to wybory podmiotu stosującego prawo będą przesądzały o tym, czy posługując się klauzulą generalną dokona jednostkowej oceny *ad casum* (użycie sytuacjonistyczne) czy też powiąże ją z określonym zbiorem norm (użycie normatywne). W tym drugim przypadku posługiwanie się aparatem pojęciowym zawierającym element „odesłania” jest kwestią zaakceptowanej konwencji. Wybory dokonywane przez adresata klauzuli generalnej muszą uwzględniać aksjologię systemu prawa, która przynajmniej w sposób ogólny została ustalona przez prawodawcę. Przeprowadzone przez uczonych rozważania pozwalają na sformułowanie ogólnej konkluzji, że propozycja J. Nowackiego¹⁰ odchodząca od nieakceptowalnych w teorii i filozofii prawa ujęć rutynowych jest koncepcją istotną i żywą, skoro mimo upływu lat jest zdolna wywoływać zarówno interpretacje zawierające uwagi krytyczne, jak i próby odkrywania jej na nowo.

Oddając do rąk Czytelników niniejszy tom pozwolę sobie wyrazić nadzieję, że lektura zaprezentowanych artykułów będzie stanowić źródło inspiracji naukowej i dalszych dyskusji, także o charakterze krytycznym. Tym bardziej że dzieło, które pozostawił po sobie Józef Nowacki odnosi się do najważniejszych problemów teorii i filozofii prawa, a zmieniająca się rzeczywistość prawna dowiodła, że poczynione przezeń ustalenia i zawarte w nich intuicje po latach stały się jeszcze bardziej aktualne. Mam także przeświadczenie,

⁹ J. Nowacki, *Pewność prawa a zasada lex retro non agit*, w: J. Nowacki, *Studia...*, s. 85–105.

¹⁰ Zob. J. Nowacki, *O przepisach zawierających klauzule generalne*, w: J. Nowacki, *Studia...*, s. 133–162; J. Nowacki, *Problem blankietowości przepisów zawierających klauzule generalne*, w: J. Nowacki, *Studia...*, s. 163–180.

że wiele osób, które do tej pory nie zgłębiało myśli Uczzonego po zapoznaniu się z niniejszymi tekstami sięgnie do jego opracowań. Uczniowie Profesora i osoby, które spotkały go na swojej drodze naukowej zaś z uśmiechem odświeżą w swojej pamięci jego postać, dyskusje z jego udziałem dotyczące ogłoszonych monografii i artykułów, czy przenikliwe pytanie o to, co nowego opublikował uczony, do którego zostało ono skierowane.

W ramach obchodów setnej rocznicy urodzin Profesora jesienią br. odbędzie się w Katowicach konferencja, w trakcie której przyjaciele oraz uczniowie J. Nowackiego będą wspominać jego postać. Będzie to także znakomita okazja, aby poddać pod dyskusję analizy przedstawione w opracowaniach opublikowanych w niniejszym tomie.

Zachęcając do lektury, chciałbym podziękować redakcji czasopisma „Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej”, w szczególności Panu Profesorowi Markowi Zirk-Sadowskiemu, Redaktorowi Naczelnemu i Panu Doktorowi Pawłowi Skuczyńskiemu, Zastępcy Redaktora Naczelnego za przychylnie odniesienie się przez nich do pomysłu opublikowania tego wyjątkowego numeru tematycznego. Chciałbym podziękować również Recenzentom za wszelkie opinie oraz wskazówki, które wpłynęły na ostateczny kształt opublikowanych artykułów (choć oczywiście odpowiedzialność za ich treść spoczywa na autorach oraz redaktorze tomu). Nieocenioną pomoc i wsparcie w trakcie procesu redakcyjnego uzyskałem ze strony Pana Doktora Mateusza Pękali, który z ramienia redakcji koordynował prace nad tomem.

Odrębne podziękowania chciałbym złożyć na ręce Syna Pana Profesora, lek. med. Tomasza Nowackiego oraz Dyrektorki Wydawnictwa Uniwersytetu Śląskiego Pani Beaty Klyty, dzięki przychylności których w prezentowanym tomie mógł się ukazać przedruk artykułu Profesora Józefa Nowackiego poświęcony normatywnej i sytuacjonistycznej koncepcji zasad współżycia społecznego.

Sławomir Tkacz¹¹
Smolnica, czerwiec 2023 r.

¹¹ Numer ORCID: 0000-0003-2858-2930. Adres e-mail: slawomir.tkacz@us.edu.pl